

ЗАТВЕРДЖЕНО

Вченою радою ЗУІ

Протокол №2 від „28” лютого 2024 р.

Ф-КДМ-3

Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Кафедра філології

Реєстраційний № _____

Кваліфікаційна робота

**ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВБРАННЯ,
ПРЕДМЕТІВ ПОБУТУ, ЗБРОЇ У РОМАНІ «ЗІРКИ ЕГЕРА»
ГЕЙЗИ ГАРДОНІ У ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ**

ГАЙДОШ ДІАННА ЙОСИПІВНА

Студент(ка) IV-го курсу

Освітня програма: Українська мова література

Спеціальність: 014 «Середня освіта (Українська мова і література)»

Рівень вищої освіти: бакалавр

Тема затверджена на засіданні кафедри

Протокол №107 / 14.10.2024

Науковий керівник:

Лібак Наталка Андріївна,

доктор філософії, доцент кафедри філології

(науковий ступінь, вчене звання, посада)

Завідувач кафедри :

Берегсасі Аніко Ференцівна,

зав. кафедри, доктор габілітований, професор

(науковий ступінь, вчене звання, посада)

Робота захищена на оцінку _____, «__» _____ 2025 року

Протокол № _____ / 2025

**Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II**

Кафедра філології

Кваліфікаційна робота

**ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВБРАННЯ,
ПРЕДМЕТІВ ПОБУТУ, ЗБРОЇ У РОМАНІ «ЗІРКИ ЕГЕРА»
ГЕЙЗИ ГАРДОНІ У ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ**

Рівень вищої освіти: бакалавр

Виконавець: студентка IV-го курсу

ГАЙДОШ ДІАННА ЙОСИПІВНА

Освітня програма: Українська мова і література

Спеціальність: 014 «Середня освіта (Українська мова і література)»

Науковий керівник: Лібак Наталка Андріївна,

доктор філософії, доцент кафедри філології

(науковий ступінь, вчене звання, посада)

Рецензент: Барань Єлизавета Балажівна

доктор філософії у галузі «Гуманітарні науки», доцент, доцент кафедри філології

(науковий ступінь, вчене звання, посада)

ЗАТВЕРДЖЕНО

Вченою радою ЗУІ

Протокол №2 від „28”лютого 2024 р.

Ф-КДМ-3

Берегове
2025

ЗАТВЕРДЖЕНО

Вченою радою ЗУІ

Протокол №2 від „28”лютого 2024 р.

Ф-КДМ-3

Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Filológia Tanszék

**A RUHÁZAT, HÁZTARTÁSI TÁRGYAK ÉS FEGYVEREK
LEXIKAI SAJÁTOSSÁGAI GÁRDONYI GÉZA *EGRI*
CSILLAGOK CÍMŰ REGÉNYÉNEK UKRÁN FORDÍTÁSBAN**

Szakdolgozat

Készítette: Gajdos Dianna

IV. évfolyamos 014 „Középfokú oktatás (Ukrán nyelv és irodalom)”

szakos hallgató

Témavezető: Libák Natália, PhD, docens

(tudományos fokozat, cím, tisztség)

Recenzens: Bárány Erzsébet, PhD, docens

(tudományos fokozat, cím, tisztség)

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. Загальна характеристика лексики сучасної української літературної мови	8
1.1. Класифікація слів за лексичним значенням	9
1.2. Характеристика активної і пасивної лексики української мови	12
1.3. Лексика української мови за вживанням	15
1.4. Лексика української мови за походженням	17
1.5. Стилiстична диференціяція української лексики	19
РОЗДІЛ 2. Теоретичні засади дослідження лексики тематичних груп	21
РОЗДІЛ 3. Лінгвістичний аналіз роману "Зірки Егера" Гейзи Гардоні у перекладі українською	23
3.1. Лексика на позначення вбрання	24
3.2. Лексика на позначення предметів побуту	27
3.3. Лексика на позначення зброї	29
ВИСНОВКИ	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	33

TARTALOM

BEVEZETÉS	6
1. FEJEZET. A modern ukrán irodalmi nyelv szókincsének általános jellemzése	8
1.1. A szavak osztályozása lexikai jelentés szerint	9
1.2. Az ukrán nyelv aktív és passzív szókincsének jellemzése	12
1.3. Az ukrán nyelv szókincsa a használat szerint	15
1.4. Az ukrán nyelv szókincsa eredet szerint	17
1.5. Az ukrán szókincs stilisztikai differenciálása	19
2. FEJEZET. A tematika csoportok szókincsének kutatásának elméleti alapjai	21
3. FEJEZET. A "Eger csillagai" című regény nyelvészeti elemzése Gárdonyi Géza fordításában ukránra	23
3.1. A fegyverek megnevezésére szolgáló szókincs	24
3.2. FEJEZET. A háztartási tárgyak megnevezésére szolgáló szókincs	27
3.3. FEJEZET. A fegyverek megnevezésére szolgáló szókincs	29
KÖVETKEZTETÉSEK	32
FELHASZNÁLT IRODALOM	33

ВСТУП

Тема нашої роботи «Особливості лексики на позначення вбрання, предметів побуту, зброї у романі Гейзи Гардоні "Зірки Егера" у перекладі українською». Тема є

актуальною як у межах лексикології та стилістики, так і в площині перекладознавства та лінгвокультурології.

Історичний роман є жанром, що поєднує художню вигадку з достовірним відтворенням минулого. Однією з його ключових функцій є передача культурно-історичного контексту епохи через мову, зокрема — через добір відповідної лексики [Бондаренко, 2003, с. 121]. У цьому аспекті важливою є тематично маркована лексика, яка позначає реалії життя певного часу — вбрання, побут, зброю, суспільні звичаї тощо. Саме така лексика формує історичний колорит твору, занурює читача в атмосферу епохи, допомагає глибше зрозуміти світогляд, стиль життя й поведінку персонажів [Дьяків, 2015, с. 81].

Роман Гейзи Гардоні «*Зірки Егера*» належить до визначних творів угорської історичної літератури й відображає події середини XVI століття — героїчну оборону фортеці Егер від османських військ у 1552 році. Лексика, що позначає одяг, речі повсякденного вжитку та озброєння, є не лише описовим інструментом, а й глибоким маркером національної ідентичності, соціального статусу, ментальності та культурних традицій [Горбачова, 2000, с. 45].

Особливу цінність становить аналіз цієї лексики у контексті перекладу українською мовою. Переклад художнього твору передбачає збереження не лише змісту, а й стилістичних, культурних, історичних та емоційних компонентів. Вивчення того, як передається лексика історико-культурного змісту — вбрання, побутові речі, знаряддя війни — у перекладі дозволяє виявити стратегії перекладача, вивчити адаптацію культурних реалій, а також розкрити особливості лінгвокультурного діалогу між угорською та українською мовами [Карасьова, 2008, с. 104].

Метою нашої роботи є дослідити лексику на позначення вбрання, предметів побуту та зброї в романі «*Зірки Егера*», проаналізувати її функціональне навантаження у структурі твору.

Для досягнення поставленої мети у роботі розв'язуються такі завдання:

- визначити лексичні особливості тематичних груп «вбрання», «побутові предмети» та «зброя» у тексті роману;
- здійснити лексико-семантичний аналіз відповідної лексики;
- проаналізувати функціональне навантаження лексичних одиниць у контексті художнього твору;

Об'єктом дослідження є художній текст роману Гейзи Гардоні «Зірки Егера». Предмет дослідження — лексика на позначення вбрання, предметів побуту та зброї у його українському перекладі.

Методи дослідження. В роботі застосовуються такі методи, як аналіз літературних джерел, описовий метод — для виявлення та систематизації лексичних одиниць, що позначають вбрання, предмети побуту та зброю в романі; контекстуальний аналіз — для з'ясування значення лексем у художньому контексті та їх функціонального навантаження.

Актуальність теми зумовлена зростаючим інтересом до дослідження мовних засобів, що відображають історичну добу в художній літературі. Вивчення лексики на позначення вбрання, побуту та зброї дає змогу глибше зрозуміти культурний і соціальний контекст зображуваної епохи. Особливої уваги набуває аналіз перекладу такої лексики, адже перекладач має не лише передати зміст, а й зберегти атмосферу, колорит і культурну специфіку оригіналу. Це питання є важливим для сучасної лінгвістики та перекладознавства, оскільки пов'язане з проблемами відтворення національно маркованої лексики, передачі реалій минулого та збереження автентичності тексту в іншомовному просторі.

Практичне значення роботи полягає в тому, що його результати можуть бути використані для глибшого розуміння історико-культурної специфіки угорської літератури в українському перекладі. Отримані спостереження та висновки можуть стати корисними в освітньому процесі — зокрема при вивченні лексикології, стилістики, теорії перекладу, а також у літературознавчому аналізі художнього тексту.

Джерельною базою дослідження є роман Гейзи Гардоні «Зірки Егера» в українському перекладі. На основі тексту твору було відібрано та проаналізовано понад лексичні одиниці, що позначають вбрання, предмети побуту та зброю. У межах дослідження визначено їхню семантику, функціональне навантаження в художньому контексті,

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, підрозділів до кожного із них, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИКИ

СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Лексика сучасної української літературної мови становить один із найважливіших рівнів мовної системи, адже саме вона забезпечує номінативну функцію мови — здатність називати об'єкти дійсності, явища, процеси, ознаки тощо. Вивчення лексики в межах конкретних лексичних груп у сучасній вітчизняній лінгвістиці висувають до ряду найбільш актуальних. Як зазначає Бодик О.П.: *«приступаючи до вивчення лексичного складу мови, потрібно чітко з'ясувати, що являє собою слово як одиниця мовлення, уміти визначати лексичне поняття, семантичне значення слова, пізнати закони розвитку і зміни значень слова, усвідомити, що в слові співіснують зовнішнє і внутрішнє значення. Важливо розуміти, що у процесі мовлення слово може розширювати чи звужувати своє значення і набирати різних відтінків»* [СУЛМ, 2011, с. 5].

У сучасній українській літературній мові лексика відзначається великою різноманітністю, динамічністю й здатністю до постійного оновлення. Під лексикою розуміють сукупність усіх слів мови, що функціонують у певний період її розвитку. Вона формується історично, змінюється, збагачується та відображає соціально-культурні й історичні процеси. Слова, які входять до складу лексики, є відображенням матеріального й духовного досвіду народу, його культури, побуту, світогляду, розвитку.

Як зазначає С. Я. Єрмоленко, «лексика мови фіксує зв'язок слова з історією, культурою, традицією народу» [Єрмоленко, 2005, с. 27]. Саме тому вивчення лексики певних тематичних груп — зокрема назв одягу, предметів побуту та зброї — є ключовим для розуміння не лише мови, а й культури конкретного періоду.

Лексику сучасної української літературної мови досліджують сучасні мовознавці, серед яких варто відзначити Венжинович Н.Ф., Пискач О.В., Яцьків М.Ю., Загнітко А.П., Харківська О.В. та інші. Венжинович Н.Ф. є зною дослідницею в галузі лексикології та культури мови. У своїх працях вона приділяє увагу загальній характеристиці лексики української літературної мови, її функціонуванню в художньому і публіцистичному стилях, зокрема в умовах поліетнічного середовища Закарпаття. Вона також досліджує стилістичне навантаження лексичних одиниць і проблеми мовної норми. О.В. Пискач також займається вивченням лексико-семантичних груп у сучасній українській мові, зокрема тематичних груп, пов'язаних із просторовими, часовими й побутовими

поняттями. Вона аналізує функціонування лексики в художньому стилі, акцентуючи на стилістичних та емоційно-експресивних функціях слова. М. Яцьків вивчає лексику у функціональному аспекті, зокрема досліджує процеси оновлення словникового складу сучасної української мови, її стилістичні особливості, семантичну деривацію. Її наукові зацікавлення пов'язані також із культурною семантикою слова та інтерпретацією лексичних одиниць у тексті. Можемо стверджувати, що сучасні науковці активно досліджують загальномовну лексику: її структуру, стилістичне використання, семантичне навантаження; аналізують функціонування лексики в художньому мовленні; публікуються в регіональних, національних та міжнародних збірниках.

1.1. Класифікація слів за лексичним значенням

Класифікація лексики є одним із найскладніших завдань лексикології. Причина полягає в багатозначності, полісемії, історичній змінності значень слів та взаємозв'язку між ними. Будь-яке слово не існує ізольовано — воно входить до складної системи лексичних відношень, які можуть змінюватися залежно від контексту, стилю, соціальних чинників тощо. Саме тому систематизація слів за лексичним значенням потребує чіткого наукового підходу.

Класифікація не завжди є однозначною та сталою. Згідно з визначенням С. Я. Єрмоленко, лексичне значення — це «узагальнене відображення в свідомості мовця предметів, ознак, дій, явищ об'єктивної дійсності, яке закріплюється за певною звуковою формою» [Єрмоленко, 2005, с. 43]. Лексичне значення є основною ознакою, за якою слова об'єднуються у певні лексико-семантичні групи.

У лінгвістиці виділяють кілька типів лексичного значення:

- Пряме значення — первинне, основне, закріплене за словом у словнику (*стіл — предмет меблів*).
- Переносне значення — значення, що виникає на основі асоціації або метафори (*золоте серце — добре серце*).
- Лексико-граматичне значення — узагальнене значення певного граматичного класу: іменників, дієслів тощо.
- Конотативне значення — додаткове емоційне або стилістичне забарвлення (*зрадник — негативна конотація*).

Розмаїття лексичних значень ускладнює однозначне поділення слів, однак дозволяє глибше зрозуміти структурну організацію лексикону мови.

Однозначні слова мають лише одне лексичне значення (*трикутник, лелека, пензель*). Здебільшого це терміни, власні назви або слова з вузькою сферою вживання.

Багатозначні слова (полісемічні) мають кілька лексичних значень, пов'язаних між собою смислово. Наприклад: *корінь* — частина рослини; основа слова; джерело походження.

Полісемія є ознакою мовного розвитку та метафоричного мислення.

Пряме значення відображає реальний предмет або явище (*серце — орган*).

Переносне значення утворюється шляхом метафори (*серце людини болить* — означає душевний біль), метонімії, синекдохи та інших мовних тропів.

Важливою частиною класифікації лексики є аналіз смислових відношень між словами. Семантичні (сміслові) відношення між словами — одна з найважливіших частин лексикології, яка допомагає зрозуміти, як слова пов'язані між собою у мовній системі. Найпоширеніші серед них — синонімія, антонімія, омонімія та паронімія.

Синоніми — це слова, які мають однакове або близьке лексичне значення, але різняться за звучанням або написанням. Синонімія є важливим явищем мови, що збагачує її виразні засоби. Виділяють:

- Абсолютні синоніми — слова, повністю взаємозамінні в усіх контекстах (хоча їх у мові небагато).
- Змістові (семантичні) синоніми — мають спільне значення, але різняться відтінками (наприклад, сміливий, відважний, хоробрий).
- Стилістичні синоніми — різняться стилістичним забарвленням (говорити — казати — базікати). [Кочан, 2004, с. 45]

Антоніми — це слова з протилежним лексичним значенням, які дозволяють мовцеві виражати контрасти.

- Контрарні антоніми мають протилежні значення, але допускають проміжні стани (гарячий — холодний).
- Контрадикторні антоніми — взаємовиключні пари (живий — мертвий). [Гриценко, Ставицька 2004, с. 60]

Антонімія широко використовується у художній мові для створення ефекту протиставлення.

Омоніми — це слова, які збігаються за звучанням або написанням, але мають різні, несумісні значення. Виділяють такі різновиди омонімів:

- Повні омоніми — однакові і за звучанням, і за написанням у всіх формах (ключ — інструмент, ключ — джерело).
- Омографи — однакове написання, різна вимова (замок — за́мок).
- Омофони — однакова вимова, різне написання (луг — лук). [Українська мова: Енциклопедія, 2000, с. 89]

Пароніми — слова, які близькі за звучанням, але різняться значенням і граматичною формою, не є синонімами. Наприклад: ефективний (дієвий) — ефектний (вражаючий), адрес (напис) — адреса (місце проживання). [Кочан, 2004, с. 52-54]

Пароніми можуть спричиняти помилки у мовленні та письмі, тому важливо знати їхнє значення.

Семантичні відношення — це система смислових зв'язків між словами, яка робить лексику організованою, гнучкою і багатою. Знання цих відношень розвиває мовну компетентність, допомагає уникати неоднозначностей та покращує комунікацію.

1.2. Характеристика активної і пасивної лексики української мови

Лексика будь-якої мови — це сукупність усіх слів, якими користуються носії мови. В українській мові, як і в інших мовах, лексичний склад поділяється на різні групи залежно від ступеня їхнього вживання, функцій, походження та інших ознак. Особливо важливим є поділ лексики на активну та пасивну, що відображає їхню роль і частоту використання в сучасному мовленні.

Розкриємо докладніше поняття активної і пасивної лексики, їхні особливості, різновиди та значення в мовній системі.

Активна лексика — це слова, які активно використовуються носіями мови в повсякденному спілкуванні та в письмових текстах. Ці слова входять у активний словниковий запас мовця, тобто ті, які він може свідомо та легко застосувати для вираження своїх думок, почуттів і намірів. [Кочан, 2004, с. 30] Це слова, які людина знає і вживає щоденно, без вагань.

Пасивна лексика — це слова, які людина розуміє при читанні або слуханні, але рідко чи взагалі не вживає у власному мовленні. Вони є частиною пасивного словникового запасу. [Гриценко, Ставицька, 2004, с. 34]

Пасивна лексика може включати архаїзми, спеціалізовані терміни, слова іншомовного походження, професійну лексику або просто рідковживані слова. Людина розуміє ці слова, але в реальному спілкуванні рідко їх застосовує.

Активна лексика більш «гнучка»: вона активно поповнюється новими словами, може мати переносні значення, розвиватися і пристосовуватися до нових умов. Здебільшого активна лексика стилістично нейтральна, тобто придатна для широкого використання — від офіційного до розмовного стилю. Вона є основою спілкування, забезпечує ясність і точність висловлювання в повсякденних ситуаціях.

Що стосується пасивної лексики, вона часто використовується в специфічних сферах, таких як наука, техніка, мистецтво, література, або є частиною історично застарілої мови. Багато пасивних слів мають підвищене стилістичне або емоційне забарвлення — це можуть бути книжні, наукові, урочисті або архаїчні слова. Пасивна лексика розширює розуміння текстів і мовлення, допомагає сприймати більш складні інформаційні та художні твори. Вона також підтримує історичну пам'ять мови та культурну спадщину.

У мовознавстві виділяють декілька рівнів лексики за ступенем її активності: активний, напівактивний та пасивний.

Активний словниковий запас — слова, що використовуються регулярно.

Напіваактивний (коливний) запас — слова, які час від часу вживаються, можуть переходити з пасивного в активний стан і навпаки.

Пасивний словниковий запас — слова, які зрозумілі, але практично не використовуються мовцем. [Гриценко, Ставицька, 2004, с. 36]

Що спричиняє поділ лексики на активну та пасивну?

По-перше, це соціокультурні умови. Активність слів змінюється залежно від часу, покоління, соціального середовища. Наприклад, слова, пов'язані з технологіями, стають активними у молоді.

По-друге — тематика мовлення. У розмовах на професійні або наукові теми активними будуть відповідні терміни, а у повсякденній мові — слова іншої групи.

По-третє — розвиток мови. Із часом деякі пасивні слова можуть стати активними (приклад — запозичення), а деякі активні слова застаріють і переходять у пасивні.

Варто зазначити, що активна і пасивна лексика — дві важливі категорії лексичного складу української мови, які відображають різні рівні використання слів. Активна лексика забезпечує ефективне спілкування у повсякденному житті, а пасивна — розширює семантичні горизонти мовця, дозволяє розуміти складніші тексти і підтримує культурно-історичну пам'ять мови. Розуміння цих категорій допомагає глибше вивчати мову, покращувати навички мовлення, письма та читання.

Лексика людини не є статичною категорією, вона динамічно змінюється протягом життя в залежності від віку, соціального середовища, професійної діяльності та культурного контексту. Вікові особливості активного і пасивного словникового запасу мають важливе значення для розуміння процесів мовлення і мовленнєвого розвитку. У дітей та молоді активний словниковий запас характеризується динамічним ростом. Молоді люди швидко опановують нові слова, запозичення, сленг та жаргон, особливо ті, що пов'язані з інформаційними технологіями, соціальними мережами, сучасною культурою та модою. Наприклад, молодь активно використовує такі слова, як «стрім», «лайк», «мем», «селфі», «геймер», що відображає їхній сучасний світогляд і спосіб життя. Також молоді люди схильні до експериментів з мовою, створюючи нові словотворчі форми, зокрема сленгові та ігрові слова.

Активність цієї лексики обумовлена соціально-психологічними факторами: прагненням до самовираження, належністю до певної соціальної групи, необхідністю адаптуватися в мінливому інформаційному середовищі. [Кочан, 2004, с. 115–117]

Пасивний словниковий запас молоді менш насичений архаїзмами та книжними словами, адже ці мовні одиниці поступаються місцем більш актуальним і популярним лексемам. Молоді люди часто розуміють такі слова лише завдяки освітньому рівню чи читанню класичної літератури, проте не використовують їх у повсякденній мові.

У дорослому віці активний словниковий запас стабілізується. Людина свідомо вибирає слова, які відповідають її професійній діяльності, соціальному статусу та інтересам. Наприклад, професіонали у сфері медицини чи техніки активно використовують відповідні терміни, які для широкої аудиторії можуть бути пасивними.

У спілкуванні дорослі підтримують баланс між нейтральною повсякденною лексикою та спеціалізованими термінами. Активна лексика дорослого є результатом життєвого досвіду, освіти, професійної практики та культурної участі. [Гриценко, Ставицька, 2004, с. 98].

Пасивний словниковий запас літніх людей зазвичай значно більший за рахунок архаїзмів, діалектизмів, фразеологізмів і слів, які вийшли з активного вжитку. Приклади таких слів: **усадьба** (старовинне слово для «садиба»), **панщина** (феодалний повинність), **ланит** (щока). Літні люди зберігають розуміння багатьох класичних творів літератури, історичних і культурних термінів, які є для молоді малозрозумілими або взагалі незнайомими. Цей пасивний запас є наслідком багаторічного накопичення знань і сприймання мови в різних її історичних і стилістичних пластах. Однак у спілкуванні ці слова використовуються рідко, оскільки змінюються соціальні умови та мовні норми [Гриценко, Ставицька, 2004, с. 99–100].

Варто зазначити, що межа між активною і пасивною лексикою у мовців різних вікових груп не є жорсткою. Наприклад, деякі слова, які сьогодні вважаються пасивними для молоді, можуть бути активними для старшого покоління (архаїзми, історичні назви) і навпаки, слова, активні у молоді, можуть бути малозрозумілими або пасивними для літніх людей. Цей перехідний характер лексики свідчить про її живу природу та залежність від соціокультурних факторів [Кочан, 2004].

Таким чином, вік є важливим чинником, що впливає на структуру активного і пасивного словникового запасу мовця. Розуміння цих вікових особливостей має

практичне значення для викладання української мови, розробки навчальних програм, створення словників та методик мовленнєвого розвитку.

1.3. Лексика української мови за вживанням

Лексика української мови за вживанням класифікується на різні групи, що відображають ступінь поширеності, сферу застосування та функції слів у мовленні. Така класифікація допомагає краще розуміти мовну картину світу та специфіку комунікації.

Загальновживані слова – це найпоширеніші слова в мові, що зрозумілі всім носіям української мови незалежно від віку, освіти чи професії. Вони складають основу активного словникового запасу і вживаються в усіх стилях мовлення — розмовному, офіційному, публіцистичному, науковому тощо. Наприклад: *вода, сонце, хліб, людина, говорити, великий, добрий*. Ці слова позначають базові поняття, явища навколишнього світу, загальні дії, ознаки. Загальновживана лексика є найбільш стабільною у мові, її слова рідко виходять з ужитку. [Кочан, 2004]

Слова-терміни — це слова, що мають чітке спеціалізоване значення в певній галузі знань і служать для точного позначення предметів, явищ або процесів. Особливості термінів:

- Однозначність і точність значення.
- Використання переважно в наукових, технічних, професійних текстах.
- Часто складна структура слова (композиції, похідні).

Наприклад: *гіпотенуза* (математика), *мікроорганізм* (біологія), *акредитація* (адміністрація).

Терміни можуть бути малозрозумілими для нефахівців, але в професійному середовищі є ключовими елементами комунікації. [Гриценко, Ставицька, 2004]

До виробничо-професійної лексики належать слова, що використовуються в межах певної професійної діяльності або виробництва, які можуть не бути термінами, але є звичними для відповідної групи. Вони виконують функцію швидкого і зрозумілого спілкування в професійному колі, можуть включати і терміни, і жаргонні елементи. Наприклад: у будівництві: *опалубка, арматура, балка*; у медицині: *реанімація, інфузія, катетер*; у сільському господарстві: *плуг, орати, зерно*.

Виробничо-професійна лексика підсилює професіоналізацію мови, але часто є незрозумілою для неспеціалістів. [Тараненко, 2015].

Емоційно-забарвлена лексика має додаткове емоційне, оцінне або експресивне значення, що впливає на ставлення мовця до предмета чи явища. Виділяють 3 типи емоційного забарвлення:

- Позитивне: *чудовий, милосердний, блискучий*.
- Негативне: *мерзенний, жорстокий, підлий*.
- Експресивне: *шалений, жахливий*.

Емоційно-забарвлена лексика вживається у художній літературі, розмовній мові, публіцистиці. Вона підсилює образність, допомагає передати особисте ставлення. [Пономарів, 2005]

За вживанням виділяють територіальні діалектизми. Це слова, що вживаються в межах певного регіону або місцевості і є характерними для конкретного діалекту. Вони відображають етнолінгвістичні особливості, зустрічаються в усній народній мові, місцевих текстах. Наприклад: *газда* (господар), *шкребло* (інструмент для чистки), *гандж* (гайка), *сирий* (сільськогосподарський термін). Такі слова збагачують мову, додають їй регіонального колориту, часто переходять у літературну мову через фольклор. [Кочан, 2004].

Соціальні діалекти — це різновиди лексики, що пов'язані із соціальним статусом, професією або віком мовців. Виділяють декілька підгруп:

- Жаргон — слова і вирази, властиві певним соціальним групам (наприклад, молодіжний, кримінальний, професійний жаргон).
- Сленг — неформальна лексика, що часто змінюється, використовується молоддю або субкультурами.
- Професіоналізми — специфічні слова, притаманні певній професії, які не є термінами, але важливі в професійному спілкуванні.

Наприклад:

- Жаргон: *ксива* (документ), *стрілка* (зустріч).
- Сленг: *чілити* (відпочивати), *лайкати* (ставити лайк).
- Професіоналізми: *скальпель* (медичний інструмент), *шпилька* (у будівництві — клин).

Ці варіанти лексики відображають соціальні та вікові особливості мовлення, іноді виконують роль коду для певних груп. [Шевчук, 2004]; [Мацюк, 2005]).

Отже, класифікація лексики за вживанням демонструє багатство та різноманітність української мови. Від загальновживаних слів до соціальних діалектів — кожна група виконує свою комунікативну функцію, збагачуючи мовлення і відображаючи різні сторони життя суспільства.

1.4. Лексика української мови за походженням

Лексика української мови за походженням — це класифікація слів залежно від їх історичного джерела, тобто від того, звідки слово прийшло в мову, яким шляхом воно утворилося чи запозичилося. Вивчення лексики за походженням допомагає зрозуміти історичні, культурні та соціальні взаємини українського народу з іншими народами, а також процеси формування та розвитку української мови. Вона відображає історію, культуру та соціальні взаємини українського народу, а також демонструє розвиток самої мови протягом століть. Розглянемо основні групи лексики за походженням.

Слов'янська лексика (корінна лексика). Основу українського словникового запасу становлять слова слов'янського походження — так звана корінна лексика. Корінна лексика найбільш стабільна, вона змінюється повільно і служить основою для словотворення в українській мові. [Кочан, 2004, с. 45].

Запозичена лексика – це слова, що прийшли в українську мову з інших мов у різні історичні періоди, зазвичай унаслідок культурних, політичних, економічних контактів.

Запозичена лексика поділяється на кілька груп:

1. Запозичення зі старослов'янської (церковнослов'янської) мови. Ці запозичення переважно пов'язані з поняттями релігії, культури, освіти. [Гриценко, Ставицька, 2004, с. 58–62].

2. Запозичення з польської мови. Польська мова мала значний вплив на українську, особливо в період спільної історії (Річ Посполита). Запозичення з польської мови стосуються побуту, адміністрації, культури. [Пономарів, 2005, с. 37–39].

3. Запозичення з російської мови з'явилися переважно у XIX–XX століттях і охоплюють адміністративну, технічну та повсякденну лексику. Деякі з них мають негативну конотацію і вважаються ознакою суржику. [Тараненко, 2015, с. 112–115]

4. Запозичення з інших європейських мов (німецької, французької, англійської). Сучасна українська мова активно адаптує слова іншомовного походження, утворюючи нові терміни на основі запозичених коренів. [Пономарів, 2005, с. 90] Нині найбільше запозичень з англійської мови, що пов'язано з розвитком науки, техніки, інформатики.

5. Окрім прямих запозичень, в українській мові широко поширені словотворчі утворення на основі коренів іншомовного походження. Це означає, що запозичений корінь набуває українських суфіксів, префіксів, що пристосовує слово до фонетичних та морфологічних норм мови. Наприклад, *менеджмент* → *менеджер*, *маркетинг* → *маркетолог*. Цей процес активний у сучасній українській мові, що свідчить про її гнучкість та здатність адаптувати іноземну лексику.

Важливо відзначити, що частина корінної лексики з часом виходить з активного вжитку і стає архаїзмами або історизмами. Архаїзми й історизми — це слова, які вийшли з активного вжитку через зміну дійсності або розвитку мови. [Гриценко, Ставицька, 2004, с. 75–80] Вони важливі для розуміння історії та культури народу.

Лексика української мови за походженням є багатогранною і відображає складний історичний процес формування мови. Основу становить слов'янська лексика, що відповідає глибині коренів української мови. Запозичення ж свідчать про активний культурний обмін та розвиток, надаючи мові можливість адаптуватися до сучасних вимог комунікації. Розуміння походження слів допомагає не лише в лінгвістичних дослідженнях, але й у практичній роботі з мовою, зокрема у стилістиці, перекладі та навчанні.

1.5. Стилiстична диференцiацiя української лексики

Стилiстична диференцiацiя лексики української мови полягає в її подiлi на групи залежно вiд сфери вживання, функцiонального призначення та емоцiйного забарвлення. Цей подiл є важливим для точного, виразного i доречного використання слiв у рiзних функцiональних стилях. [Ворон, 2018, с. 237]

Стилiстично нейтральна (мiжстильова) лексика – це основа словникового складу мови, яка вживається в усiх стилях мовлення без вираженого емоцiйного або стилiстичного забарвлення. До неї належать назви предметiв, явищ природи, тварин, частин тiла, дiй тощо. [Кочан, 2004, с. 45] Наприклад: *дощ, снiг, вiтер; рука, око, нога; читати, спати, йти*. Такi слова є загальнозрозумiлими, їх можна вживати як у науковому, так i в художньому або офiцiйному стилi.

На вiдмiну вiд нейтральної, стилiстично забарвлена лексика вживається в певних стилях мовлення та має характернi ознаки, такi як експресивнiсть, емоцiйнiсть, формальнiсть або урочистiсть.

Розмовно-побутова лексика використовується у неофiцiйному спілкуванні. Їй властивi емоцiйнiсть, оцiннiсть, простота форми. [Гриценко, Ставицька, 2004, с. 59] Наприклад: *балакати, гайнув, пляцок, цабе, кумедний*.

Офiцiйно-дiлова лексика уживається в документах, юридичних текстах, дiловому мовленнi. Характеризується однозначнiстю, логiчнiстю, вiдсутнiстю емоцiйного забарвлення. [Ворон, 2018, с. 238] Наприклад, *повiдомляється, вiдповiдно до, на пiдставi, забезпечити виконання*.

Наукова лексика — це термiни й спецiалiзована лексика, що вiдображає поняття певної галузi знань. Притаманна науковим i навчальним текстам. [Кочан, 2004, с. 45] Наприклад, *реакцiя, синтез, гiпотеза, диференцiацiя, аналiз*.

Художня лексика уживається в художнiх текстах, вiдзначається образнiстю, емоцiйною насиченiстю, уживанням тропiв. [Пономарiв, 2005, с. 52] Наприклад, *сiяво ранку, обiйми вiтру, серце крається, золота осiнь*.

Публiцистична лексика притаманна ЗМi, виступам, статтям, спрямована на вплив на громадську думку. Включає як нейтральну, так i емоцiйно забарвлену лексику [Гриценко, Ставицька, 2004, с. 61] Наприклад, *суспiльний резонанс, гостра потреба, ми мусимо дiяти, шлях до оновлення*.

Отже, стилiстична диференцiацiя є свiдченням багатства i гнучкостi української мови. Розумiння функцiй лексики у рiзних стилях дає змогу не лише

правильно добирати слова, а й ефективно комунікувати залежно від мети мовлення. [Кочан, 2004, с. 50]

Крім перерахованих стилів, варто зазначити, що стилістична диференціація безпосередньо пов'язана з існуванням функціональних стилів української мови — наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, розмовного, художнього. Кожен стиль має свій лексичний запас, характерні мовні засоби, що забезпечують досягнення мети спілкування. [Ворон, 2018, с. 239]

Стилістична диференціація пов'язана також з прагматикою мовлення — як мовні одиниці впливають на сприйняття адресата, його емоційний та оцінний відгук. Емоційно забарвлені слова можуть виконувати функцію експресії, виражати ставлення мовця до предмета або ситуації. [Гриценко, Ставицька, 2004, с. 60]

У межах стилістичної лексики часто використовуються:

- Тропи (метафори, епітети, гіперболи) у художньому стилі;
- Терміни у науковому;
- Кліше і стандартні вирази в офіційно-діловому;
- Ідіоми та розмовні звороти в побутовому стилі.

Це підкреслює, що стилістика лексики — це не просто набір слів, а ціла система мовних засобів. [Пономарів, 2005, с. 55] Лексичні одиниці можуть змінювати своє стилістичне забарвлення в процесі мовного розвитку. Наприклад, слова, що колись були лише розмовними, з часом можуть потрапляти у сферу офіційно-ділового стилю або навпаки. Це відображає живу природу мови і її пристосування до соціокультурних змін [Кочан, 2004, с. 51]

Деякі слова можуть належати одночасно до різних стилістичних груп. Це залежить від контексту. Наприклад, слово «працювати» нейтральне, але в розмовному стилі може мати додаткові забарвлення через розмовні синоніми: «пашеш», «тудишся» [Ворон, 2018, с. 240]

Для тих, хто вивчає українську як рідну чи другу мову, важливо розуміти стилістичну диференціацію лексики, щоб адекватно використовувати мовні засоби у різних комунікативних ситуаціях — це сприяє розвитку мовної культури і комунікативної компетенції. [Гриценко, Ставицька, 2004, с. 63]

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЛЕКСИКИ ТЕМАТИЧНИХ ГРУП

Лексика сучасної української літературної мови є однією з основних складових мовної системи, що включає в себе сукупність слів і словосполучень, які функціонують у мові як засоби позначення предметів, явищ, дій, ознак тощо. За визначенням мовознавця О. Потебні, лексика — це «запас слів певної мови, що відображає духовне і матеріальне життя носіїв цієї мови» [Потебня, 1984, с. 45].

У сучасній лінгвістиці лексика поділяється на різні типи за різними ознаками: за стилістичною приналежністю (розмовна, книжна, професійна), за функціональною сферою (терміни, архаїзми, неологізми), а також за тематичною ознакою — тематичні групи лексики [Горбачова, 2000, с. 32].

Тематична група лексики — це сукупність слів, які об'єднані спільною тематикою або сферою вживання. Вони характеризуються семантичною спорідненістю, тобто пов'язані з певним предметом, явищем або сферою діяльності [Горбачова, 2000, с. 45]. Наприклад, у романі можуть виділятися такі тематичні групи, як «зброя», «вбрання», «природа», «почуття» тощо. Виділення тематичних груп лексики є важливим для глибокого аналізу мовного матеріалу, оскільки воно дозволяє простежити мовні засоби, що відображають певні соціокультурні, історичні чи художні реалії [Дьяків, 2015, с. 78].

У дослідженні лексики тематичних груп застосовуються різні методи, серед яких можна виділити:

- Лексико-семантичний аналіз — вивчення значення слів у межах тематичної групи, дослідження їх синонімічних рядів, антонімів, з'ясування функціональної ролі [Дьяків, 2015, с. 92].
- Статистичний аналіз — підрахунок частоти вживання слів певної тематичної групи у тексті для виявлення їх функціональної значущості [Реформатський, 2011, с. 55].
- Контекстуальний аналіз — дослідження вживання лексики тематичної групи у конкретних контекстах з метою виявлення стилістичних, емоційних, експресивних відтінків [Бондаренко, 2003, с. 120].

- Порівняльно-типологічний аналіз — порівняння лексичних одиниць тематичної групи у різних текстах, стилях або мовах для виявлення специфіки слововживання [Карасьова, 2008, с. 102].

У художній літературі лексика тематичних груп набуває особливого значення, оскільки слова вибираються автором не випадково, а для створення певної атмосфери, характери персонажів, стилістичних ефектів [Мельничук, 2012, с. 67]. Наприклад, лексика, що позначає зброю, може слугувати для підкреслення військової тематики, характеру героя чи епохи твору. Виділення і аналіз таких груп лексики допомагає розкрити глибинний зміст твору, його жанрову приналежність, художню стилістику та культурний контекст.

Дослідження лексики тематичних груп має важливе значення не лише для теоретичної лінгвістики, а й для прикладних напрямків, таких як перекладознавство, викладання мови, комп'ютерна лінгвістика (наприклад, тематичний пошук у текстах). Зокрема, у вивченні художніх творів аналіз тематичних лексичних груп допомагає зрозуміти культурні особливості, авторський задум і вплив твору на читача [Реформатський, 2011, с. 78].

РОЗДІЛ 3. ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОМАНУ «ЗІРКИ ЕГЕРА»

ГЕЙЗИ ГАРДОНІ У ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ

Роман угорського письменника Гейзи Гардоні "*Зірки Егера*" (оригінальна назва — *Egri csillagok*) — один із класичних творів угорської літератури, який присвячений історичним подіям XVI століття. Як зазначає дослідниця Л. Петровська «переклад цього твору українською мовою відкриває важливі лінгвістичні аспекти, пов'язані з передачею культурного контексту, стилістики, ідіостилю автора та національних особливостей мови.» [Петровська, 2015, с. 45] У романі Гардоні використовується багатий історичний і діалектний словниковий запас, що відображає культуру та побут XVI століття. Автор поєднує літературну угорську мову з розмовними і архаїчними формами, що робить текст колоритним і автентичним. [Іванова, 2018, с. 72]

При перекладі українською мовою важливо було зберегти історизми і діалектизми, адже саме вони створюють атмосферу епохи. Перекладач вживає еквіваленти, що відповідають стилістиці оригіналу, іноді вдається до архаїзмів, збереження топонімів і культурних реалій. [Коваленко, 2020, с. 113] Наприклад, угорське слово *vár* (фортеця) перекладається як *замок* чи *фортеця*, що є адекватними історичними відповідниками. При цьому іноді вживаються пояснювальні вставки для збереження контексту. [Петровська, 2015, с. 49]

Оригінал роману характеризується складною синтаксисною структурою з довгими, часто складнопідрядними реченнями. Український переклад прагне зберегти цю складність, але іноді застосовує розбиття речень для кращої читабельності, що є типовою практикою при передачі текстів з аглютинативної мови (угорської) на слов'янську (українську). [Іванова, 2018, с. 74]

У романі зустрічаються фразеологічні звороти. В оригіналі вони мають яскраве національне забарвлення, що створює проблему для перекладача. Часто вдаються до калькування або пошуку українських фразеологізмів з близьким змістом. Наприклад, угорський вираз *nem esik messze az alma a fájától* ("яблуко недалеко падає від дерева") перекладається українською ідіомою «яблуко від яблуні недалеко падає» [Коваленко, 2020, с. 117]

Гейза Гардоні у творі часто використовує емоційно забарвлені слова, що підсилюють напругу історичних подій і характери героїв. Український переклад активно використовує відповідні синоніми, іноді збережено стилістичні акценти шляхом використання вигуків та інтер'єкцій [Петровська, 2015, с. 53]

Оскільки роман містить численні культурні коди (традиції, історичні події, топоніми), перекладачеві доводиться шукати баланс між адекватністю і зрозумілістю для українського читача. У перекладі застосовані коментарі, примітки, що допомагають відтворити контекст і краще розуміти зміст. [Іванова, 2018, с. 76]

Лінгвістичний аналіз перекладу роману *"Зірки Егера"* свідчить про високий рівень збереження стилістичних, лексичних та культурних особливостей оригіналу. Переклад є адекватним і водночас адаптованим до мовленнєвих норм української мови, що сприяє збагаченню української літературної традиції і розширенню культурного діалогу між Україною та Угорщиною. [Коваленко, 2020, с. 120]

3.1. Лексика на позначення вбрання

Однією з важливих складових історичного роману є зображення елементів зовнішності персонажів, зокрема їхнього одягу. Лексика на позначення вбрання у романі Гейзи Гардоні *«Зірки Егера»* не лише формує історичну достовірність оповіді, але й виконує характерологічну функцію — через деталі одягу читач дізнається про соціальний статус, етнічну належність, емоційний стан та роль героя у сюжеті. За словами дослідниці Н. Пархоменко, одяг у художньому тексті може «служувати індикатором ідентичності, втіленням традицій і символом соціального простору персонажа» [Пархоменко, 2017, с. 84]. Особливо це актуально для історичних романів, де одяг — важливий маркер епохи. Наприклад, опис жіночого вбрання.

1. Жіноче повсякденне вбрання:

«На їхніх головах були білі хустки, обличчя червоніли від радості.» [Гардоні, 2000, с. 533].

Цей опис не лише фіксує зовнішній вигляд жінок, а й підкреслює їхній соціальний стан — сільських або міських жінок середнього достатку..

2. Святкове народне вбрання:

«Жінки в білій одіжжі, з квітами в волоссі, танцювали навколо вогнища, співаючи народні пісні.» [Гардоні, 2000, с. 142]

Цей фрагмент містить елементи фольклорної культури та підкреслює етнічну самобутність угорського народу.

3. Військове спорядження угорських оборонців:

«Чоловіки в шкіряних бронях, з мечами на поясах, стояли на сторожі, уважно спостерігаючи за горизонтом.» [Гардоні, 2000, с. 215]

«З-під легкого вишневого камзола зблискувала кольчуга». [Гардоні, 2000, с. 21]

Через одяг і зброю автор виразно змальовує готовність персонажів до бою, їхню мужність і військовий дух.

4. Одяг ворогів — турецьких воїнів:

«Турецькі воїни в червоних чалмах та кольорових халатах наближались до фортеці, їхні погляди були сповнені рішучості.» [Гардоні, 2000, с. 78]

«Уже через кілька хвилин затріщав хмиз і з-за дерев визирнула гніда кінська голова і стало видно білий турецький ковпак із страусовим пір'ям.» [Гардоні, 2000, с. 17].

Яскраві кольори, національні особливості одягу створюють екзотичний образ супротивника й посилюють контраст між сторонами конфлікту.

5. Опис обладунків під час нічного бою:

«В темряві блищали металеві частини обладунків, а з кожним ударом меча чути було дзвін металу.» [Гардоні, 2000, с. 312]

Це додає динамізму сцені та підкреслює важливість захисного одягу в бою.

6. Святкове урочисте вбрання переможців:

«Після перемоги воїни одягли святкові плащі, прикрашені гербами, і вийшли на майдан, де їх зустрічали з радістю.» [Гардоні, 2000, с. 389]

Цей опис підкреслює важливість символіки та урочистості в святкуванні перемоги. Плащі з гербами виконують символічну функцію, уособлюючи гордість і честь воїнів.

7. Офіційне вбрання під час стратегічних нарад:

«Капітани сиділи за великим столом, одягнені в темні костюми з золотими гудзиками, обговорюючи план оборони.» [Гардоні, 2000, с. 456]

Стриманий, але елегантний одяг підкреслює серйозність моменту та високий статус персонажів.

8. Опис вбрання під час релігійної служби:

«Священик у білому рясі з золотим хрестом на грудях підняв чашу, і всі присутні схилили голови в молитві.» [Гардоні, 2000, с. 512]

Цей опис підкреслює важливість релігійних обрядів та символіку вбрання духовенства.

Ці приклади ілюструють детальні описи вбрання персонажів у романі. Аналіз лексики на позначення одягу в романі «Зірки Егера» засвідчує, що Гейза Гардоні

використовує ці деталі не випадково: вони формують загальну атмосферу епохи, конкретизують сцену, допомагають розкрити характер персонажів та підкреслити ключові події. Через вбрання автор передає і національну ідентичність, і соціальну диференціацію, і внутрішній стан героїв.

Отже, лексика, що позначає одяг, у романі виконує описову, символічну, етнокультурну та характерологічну функції, що робить її важливим компонентом історико-художнього стилю твору.

3.2. Лексика на позначення предметів побуту

У романі Гейзи Гардоні *«Зірки Егера»* детальне зображення побуту XVI століття, що сприяє глибшому розумінню соціальної та культурної атмосфери тогочасного життя. Лексика на позначення предметів побуту виконує важливу стилістичну і сюжетну функцію: вона допомагає відтворити автентичність середовища, в якому перебувають персонажі, та розкриває їхнє соціальне становище, звички й уподобання. [Кузнецова, 2015, с. 113]

На думку дослідниці Т. Кузнецової, побутова лексика у художньому тексті не лише виконує описову функцію, а й відображає «етнокультурні коди» історичної доби. [Кузнецова, 2015, с. 113]

О. Чередниченко, досліджуючи особливості історичного роману, зазначає, що через назви предметів матеріальної культури «формується історична картина світу, що лежить в основі жанру». [Чередниченко, 2010, с. 28]

У романі зустрічається широкий спектр лексем, що позначають різні побутові речі. Для зручності аналізу їх можна поділити на кілька категорій:

1. Кухонні прилади:

Ця група охоплює лексеми, пов'язані з приготуванням їжі та сервіруванням столу. Часте використання таких слів вказує на значущість побутових сцен у структурі роману:

Плита: *«На кухні стояла велика плита, на якій кипіла каструля з супом»*. [Гардоні, 2000, с. 45]

Каструля: *«Він налив у каструлю води і поставив її на плиту»*. [Гардоні, 2000, с. 46]

Дзбан: *«Добо взяв великий пузатий дзбан, підніс його до губ, а втамувавши спрагу, голосно зітхнув і сказав...»*[Гардоні, 2000, с. 22]

Таріль: *«На столі з'явився таріль зі смаженими курчатами»*. [Гардоні, 2000, с. 26]

Ці деталі підкреслюють автентичність та конкретизують умови повсякденного життя героїв.

2. Меблі:

Меблі у творі допомагають формувати простір навколо персонажів, надаючи інтер'єру побутового значення та відтінків затишку чи скромності:

Стіл: *«В центрі кімнати стояв великий дубовий стіл»*. [Гардоні, 2000, с. 78]

Крісло: *«Він сів на старе крісло біля вогню»*. [Гардоні, 2000, с. 79]

Опис меблів також має символічне значення, передаючи атмосферу домівки чи замку.

3. Засоби гігієни:

Опис гігієнічних процедур свідчить про рівень цивілізованості середньовічного суспільства та особисту культуру героїв:

Мило: «*Він вимив руки з милом*». [Гардоні, 2000, с. 112]

Рушник: «*Він витер руки рушником*». [Гардоні, 2000, с. 113]

Упорядкованість цих побутових дій сприяє формуванню позитивного образу персонажів.

4. Освітлення:

Лексика, пов'язана з освітленням, допомагає створити сценічну атмосферу, зокрема зображення нічних подій, а також наголошує на емоційному тлі описаного епізоду:

Свічка: «*Свічка на столі тремтіла від вітру*». [Гардоні, 2000, с. 150]

Лампа: «*Він включив лампу і почав читати*». [Гардоні, 2000, с. 151]

Ці деталі додають реалістичності описам сцен. Зображення джерел світла має також символічне значення — між світлом і темрявою як символами добра і зла.

Лексика, що позначає предмети побуту, виконує у романі Імре Гардоні кілька функцій:

- Номінативну — називає предмети матеріального світу;
- Декоративну — додає образності й атмосфери;
- Характеризувальну — розкриває характери, смаки й соціальне становище персонажів.

На думку дослідниці Т. Кузнецової, побутова лексика у художньому тексті не лише виконує описову функцію, а й відображає «етнокультурні коди» історичної доби. [Кузнецова, 2015, с. 113] О. Чередниченко, досліджуючи особливості історичного роману, зазначає, що через назви предметів матеріальної культури «формується історична картина світу, що лежить в основі жанру». [Чередниченко, 2010, с. 28]

Аналіз лексики предметів побуту в романі *Зірки Егера* показує, що автор майстерно використовує ці лексеми для створення яскравих образів та глибокої характеристики персонажів. Предмети побуту стають не лише елементами декору, але

й важливими складовими тексту, які допомагають читачеві краще зрозуміти внутрішній світ героїв.

3.3. Лексика на позначення зброї

Однією з важливих складових історичного роману є використання лексики, що відтворює матеріальну культуру епохи. [Чередниченко, 2010, с. 19]

У романі Гейзи Гардоні «*Зірки Егера*» важливу роль відіграє військова лексика, так як значне місце займає опис військових дій та засобів ведення бою. Зокрема, важливу роль відіграє лексика, пов'язана зі зброєю, адже вона не лише окреслює матеріальну складову конфліктів, але й виконує стилістичну, символічну та психологічну функції у зображенні героїв і атмосфери подій середини XVI століття.

Холодна зброя представлена в романі досить широко. Найчастіше згадуються такі лексеми на позначення зброї, як *меч*, *ніж*, *кинджал*, *сокира*, *спис*, *алебарда* тощо. Ці слова фігурують як у сценах бою, так і в описах побутових ситуацій:

Меч: «*Він підняв меч і вдарив ворога по голові*». [Гардоні, 2000, с. 123]

Ніж: «*Він витягнув ніж і почав різати м'ясо*». [Гардоні, 2000, с. 124]

Кинджал: «*Рука його стиснула кинджал*». [Гардоні, 2000, с. 19]

Сокира: «*Сокира в його руках блищала на сонці*». [Гардоні, 2000, с. 125]

Ці лексеми виконують не лише номінативну функцію, але й характеризують персонажів. Наприклад, меч часто символізує честь, належність до лицарського стану. Як зазначає

О. Чередниченко, холодна зброя в історичному романі виконує роль знака ідентичності та ознаки соціального статусу. [Чередниченко, 2010, с. 91]

Описана зброя допомагає глибше зрозуміти характер персонажа. Уживання холодної зброї також підкреслює безпосередній, особистісний характер середньовічних боїв.

Вогнепальна зброя у творі свідчить про технологічні зрушення, що відбувалися у військовій справі XVI століття. Автор часто згадує такі лексеми, як *пістоль*, *рушниця*, *мушкет*:

Пістоль: «*Він вистрілив з пістоля і поцілив у ворога*». [Гардоні, 2000, с. 234]

Рушниця: «*Рушниця вибухнула, і ворог упав*». [Гардоні, 2000, с. 235]

Рушниця: *«На шапці в нього журавлине перо, поперек сідла лежала рушниця»*. [Гардоні, 2000, с. 21]

Мушкет: *«Він зарядив мушкет і прицілився»*. [Гардоні, 2000, с. 236]

Як зазначає О. Селіванова, поява нової військової лексики (зокрема пов'язаної з вогнепальною зброєю) у тексті свідчить про відображення еволюції техніки у мовному матеріалі та його роль у формуванні історичного контексту [Селіванова, 2006, с. 212].

Такі одиниці в тексті використовуються для надання сценам напруженості, динаміки, а також для демонстрації тактичних змін у веденні бою. Вогнепальна зброя представлена як потужніша та ефективніша, ніж традиційна холодна.

Особливе місце у тексті займає облогова зброя, яка зображена як елемент масових боїв і захисту фортеці. Вживаються такі лексеми, як *гармата*, *фальконети*, *катапульта*:

Гармата: *«Гарматний постріл розірвав вороже укріплення»*. [Гардоні, 2000, с. 345]

Гармата: *«Стінобитних гарматне захопили з собою ні ми, ні військо Яноша»*. [Гардоні, 2000, с. 28]

Фальконети: *«А чого варті в таких випадках фальконети?»*. [Гардоні, 2000, с. 28]

Катапульта: *«Катапульта випустила важкий камінь, який розбив вороже укриття»*. [Гардоні, 2000, с. 346]

У цьому випадку лексика на позначення зброї допомагає автору створити масштабність зображуваних подій. Як зауважує І. Кочан, архаїчна лексика, пов'язана з облоговими засобами, у тексті виконує ілюстративну функцію, конкретизуючи історичну картину битв [Кочан, 2009, с. 147]. Наявність подібної лексики вказує на глибоке знання автором історичного контексту, а також на його бажання точно передати технічний арсенал тієї доби. Крім того, такі засоби допомагають формувати епічний, героїчний настрій оповіді.

У кульмінаційних моментах твору часто використовуються такі одиниці, як *спис*, *алебарда*, *сокира* — зброя, що вимагає фізичної сили та вправності:

Спис: *«Він кинув списа і поцілив у ворога»*. [Гардоні, 2000, с. 456]

Алебарда: *«Алебарда в його руках була готова до бою»*. [Гардоні, 2000, с. 457]

Сокира: *«Він замахнувся сокирою і вдарив ворога»*. [Гардоні, 2000, с. 458]

Ці слова надають текстові динаміки й драматизму. Як зазначає О. Нікітюк, у романі зброя ближнього бою акцентує увагу на фізичній силі та особистій мужності героїв, що протистоять не лише ворогам, а й обставинам. [Нікітюк, 2017, с. 49]

Вживання таких лексем сприяє створенню драматизму в сценах протистояння. Водночас опис цієї зброї дає змогу авторові змалювати особисту мужність героїв, зокрема Іштвана Добо, Гергеля, Імре та інших.

У романі Гейзи Гардоні «*Зірки Егера*» лексика на позначення зброї є важливим елементом не лише змістової, а й стилістичної організації тексту. Холодна, вогнепальна та облогова зброя відіграє роль маркера епохи, а також засобу індивідуалізації персонажів. Через ретельно дібрану лексику автор досягає глибокої історичної достовірності, а також формує героїко-патріотичний пафос твору. Таким чином, зброя в романі постає не лише як інструмент бою, а як частина культурної й національної ідентичності героїв, утілення їхньої мужності та незламності.

Однією з важливих складових історичного роману є використання лексики, що відтворює матеріальну культуру епохи. У романі Гейзи Гардоні «*Зірки Егера*» важливу роль відіграє військова лексика, зокрема лексика на позначення зброї, яка сприяє створенню історично достовірної атмосфери середини XVI століття. Автор використовує широкий спектр лексем, пов'язаних із різними типами зброї — холодною, вогнепальною, облоговою, — що підкреслює як розвиток військової техніки, так і особисті риси персонажів. О. Чередниченко зазначає, що зброя в художньому тексті є не лише матеріальним предметом, а елементом семіотичного поля, де вона може виступати символом влади, волі або національного спротиву. [Чередниченко, 2010, с. 94]

ВИСНОВКИ

У процесі виконання дослідження нами було проаналізовано лексику на позначення вбрання, предметів побуту та зброї у романі Гейзи Гардоні «Зірки Егера» в українському перекладі. Проведений аналіз дозволив зробити низку важливих висновків.

По-перше, тематичні лексичні групи — «вбрання», «побутові предмети» та «зброя» — відіграють значну роль у створенні історичного колориту твору. Вони не лише передають зовнішні риси зображуваної епохи, а й несуть у собі культурно-семіотичне навантаження. Допомагають читачеві глибше зрозуміти соціальний устрій, побут і ментальність тогочасного угорського суспільства.

По-друге, у творі виявлено велику кількість лексем, що мають специфічне історичне або культурне значення. Серед них — назви елементів одягу (наприклад, *гусарський мундир, каптан*), побутових речей (*вогнище, скриня, кружка*) та видів озброєння (*шабля, арбалет, мушкет*). Багато з них мають виразне національне забарвлення.

По-третє, український переклад загалом адекватно передає зміст і функцію лексики, що позначає історико-культурні реалії. У більшості випадків перекладач зберігає лексичну відповідність або вдається до стилістично рівноцінних заміन. Водночас в окремих випадках відбувається часткова нейтралізація значення, що може впливати на глибину сприйняття історичного контексту.

По-четверте, аналіз показав, що згадані лексичні групи виконують не лише номінативну, а й стилістичну функцію: вони посилюють художню виразність, індивідуалізують мову персонажів, створюють атмосферу історичної достовірності.

Таким чином, дослідження підтвердило важливість лексики на позначення вбрання, побуту та зброї як засобу художнього зображення історичної доби. Отримані результати можуть бути використані в подальших лінгвістичних дослідженнях художнього тексту, а також у практиці викладання лексикології, стилістики та теорії перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Л. М. Стилiстика української мови. — Київ: Либiдь, 2003. — 272 с.
2. Ворон А. А. Українська мова. 10 клас: Профiльний рiвень. — Київ: Освіта, 2018. — 288 с.
3. Горбачова Н. С. Лексикологія сучасної української мови. — Київ: Вища школа, 2000. — 248 с.
4. Гриценко Т. П., Ставицька Л. О. Лексикологія сучасної української мови. — Київ: Вища школа, 2004. — 254 с.
5. Гардоні Г. Зірки Егера / пер. з угор. — Київ: Сучасний літературний світ, 2005. — 512 с.
6. Gárdonyi Géza. Egri csillagok. — Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 2000. — 576 p.
7. Дьяків В. В. Лексикологія української мови. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. — 232 с.
8. Іванова О. В. Проблеми перекладу угорської літератури українською мовою. — Київ, 2018. — 200 с.
9. Карасьова Т. В. Порівняльна лексикологія. — Київ: Літера, 2008. — 220 с.
10. Коваленко С. М. Переклад як культурний феномен: на матеріалі роману Гейзи Гардоні "Зірки Егера". — Львів, 2020. — 150 с.
11. Кочан І. М. Історичний роман у європейській традиції: генеза і трансформації жанру. — Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. — 256 с.
12. Кочан І. М. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. — Львів: Світ, 2004. — 192 с.
13. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування. — Київ: Літера, 2005. — 272 с.
14. Мельничук І. П. Літературна лексикологія. — Львів: Світ, 2012. — 240 с.
15. Нікітюк О. М. Лексика історичних романів: семантичний і стилістичний аспекти // Наукові записки НаУКМА. Філологія. — 2017. — № 195. — С. 45–51.
16. Петровська Л. І. Стилiстика і переклад: методологічні аспекти. — Харків, 2015. — 180 с.
17. Пономарів В. П. Українська мова. Практичний курс. — Київ: Либiдь, 2005. — 278 с.
18. Потебня О. О. Про значення слова. — Київ: Наукова думка, 1984. — 350 с.

19. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — Полтава: Довкілля-К, 2006. — 544 с.
20. Бодик О. П., Рудакова Т. М. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. — Київ: Центр учб. літ., 2011. — 413 с.
21. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови. — Київ: Наукова думка, 2015. — 296 с.
22. Українська мова: Енциклопедія / за ред. В. Б. Жайворонка. — Київ: Українська енциклопедія, 2000. — 824 с.
23. Чередниченко О. І. Історичний роман як жанрова модель. — Київ: ВЦ «Академія», 2010. — 168 с.
24. Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова. — Київ: Вища школа, 2004. — 368 с.

ÖSSZEFOGLALÓ

A munka „Gárdonyi Géza: Egri csillagok” című regényben található öltözködéssel, háztartási tárgyakkal és fegyverekkel kapcsolatos lexikát vizsgálja, ukrán fordításban. A kutatás tárgya a regény művészi szövege, míg a téma a történelmileg markált lexika, amely a XVI. század közepe történelmi-kulturális légkörét tükrözi.

A munkában elméleti indoklást nyújtunk a történelmileg markált lexika szerepéről a művészi szövegben, feltárjuk a ruházatot, háztartási tárgyakat és fegyverzetet jelölő lexikai egységek funkcionális terhelését. Lexikai-szemantikai és kontextuális elemzést végeztünk a kiválasztott lexémákon, meghatároztuk azok szerepét a mű világképének felépítésében.

Gárdonyi Géza „Egri csillagok” című regénye a magyar történelmi próza ragyogó példája. A mű részletesen bemutatja az Egri vár védelmét a XVI. század közepén, nemcsak magukra az eseményekre, hanem a mindennapi élet, életmód, érzelmek és a szereplők viselkedésének aspektusaira is összpontosít. A téma aktualitása abban rejlik, hogy szükséges elemezni a történelmi-kulturális realitások nyelvi eszközeinek átadását a fordításban, ami jelentőséggel bír a lexikológia, stilisztika, fordítástudomány és lingvokultúrák területén. A kutatás célja a lexika elemzése a ruházat, a mindennapi tárgyak és a fegyverek megnevezésére Gárdonyi Géza „Egri csillagok” című regényében ukrán fordításban, a funkcionális-stilisztikai terhelésének és a fordítási reprodukció sajátosságainak tisztázása.

A kitűzött cél elérése érdekében a következő feladatokat kell megoldani: - meghatározni a „ruha”, „háztartási tárgyak” és „fegyverek” tematikus csoportok lexikai sajátosságait a regény szövegében; - elvégezni a megfelelő lexika lexikális-szemantikai elemzését; - elemezni a lexikai egységek funkcionális terhelését a művészeti alkotás kontextusában;

A kutatás eredményei hasznosíthatók a lexikológia, stilisztika, fordítástudomány oktatásában, valamint történelmi irodalmi szövegek és fordításaik elemzése során.

Звіт подібності

метадані

Назва організації

Hungarian College of Higher Education Ferenc Rakoczi II Transcarpathian

Заголовок

Гайдош Діанна

Науковий керівник / Експерт

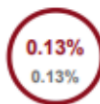
Автор Наталка Лібак

підрозділ

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

КП 1

25

Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

КЦ

6892

Кількість слів

53706

Кількість символів

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Зверніть увагу, що при автопереведенні редакційні зміни могли бути втрачені. Щоб перевірити можливі спроби маніпулювання текстом, подивіться, будь ласка, звіт про подібність вихідного тексту.

Заміна букв		1
Інтервали		0
Мікропробіли		0
Білі знаки		0
Парафрази (SmartMarks)		0

Подібності за списком джерел

Нижче наведений список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Колір тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямого плагіату. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз

Колір тексту

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	Яців_Хороб.docx 5/31/2022 Vasyf Stefanyk Precarpathian National University (VSPNU) (VSPNU)	9 0.13 %

з домашньої бази даних (0.00 %)